

- Гуцак Т. Україна: перша половина XX ст. – К., 1993; Субтельний О. Україна: Історія. – К., 1991; Солдатецько І. Центральна Рада як чинник Української Революції // Центральна Рада на тлі Української Революції. Науково-теоретичні читання в Інституті історії України в березні 1995 р. – К., 1996. – С. 18-24; Верстюк В. Українська Центральна Рада: проблеми виникнення // Там само. – С. 1-17; Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К., 1996. – С. 102-165; Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. – К., 1995; Гошуляк І. Проблема соборності України в контексті національного державотворення 1917-1920 рр. // Незалежність України: історичні витоки та перспективи. – К., 1997. – С. 53-62.
- ² Українська РСР у період Громадянської війни 1917-1920 рр.: У 3 т. – К., 1967; Карпенко О. Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918-1920 рр. – К., 1964; Історія Української РСР: У 8 т. – К., 1977. – Т. 5.
- ³ Грабонський С., Ставроян С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. – К., 1995. – С. 312; Гомотюк О. Державотворчі акти Центральної Ради та їх правове оформлення // Україна на шляху до незалежності і демократії. – Тернопіль, 1996. – С. 151-153.
- ⁴ Хайль І. В. Український національний конгрес-з'їзд // Центральна Рада на тлі Української Революції. – К., 1996. – С. 25-34.
- ⁵ Гомотюк О. Назв. праця. – С. 151.
- ⁶ Конституційні акти України 1917-1920 рр. – К., 1992. – С. 58.
- ⁷ Гомотюк О. Назв. праця. – С. 152.
- ⁸ Зотова О. Б. До питання про характер взаємин Центральної Ради та Тимчасового уряду в 1917 р. // Центральна Рада на тлі Української Революції. – К., 1996. – С. 44-52.
- ⁹ Конституційні акти України 1917-1920 рр. – К., 1992. – С. 67.
- ¹⁰ Історія України. – Чернівці, 1998. – С. 169-170.
- ¹¹ Чотири Універсали. – К., 1990. – С. 14.
- ¹² Історія України... – С. 170.
- ¹³ Дунадін О. І. Українська державність у світлі Брестського миру // Центральна Рада на тлі Української Революції. – К., 1996. – С. 108-117; Грицак Я. Назв. праця. – С. 122-123.
- ¹⁴ Грицак Я. Назв. праця. – С. 126.
- ¹⁵ Конституційні акти України 1917-1920 рр. – К., 1992. – С. 73-79.
- ¹⁶ Гомотюк О. Назв. праця. – С. 153.
- ¹⁷ Грицак Я. Назв. праця. – С. 127.
- ¹⁸ Павленко Ю., Храмов Ю. Назв. праця. – С. 153-155; Історія України... – С. 173.
- ¹⁹ Павленко Ю., Храмов Ю. Назв. праця. – С. 155-166.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само. – С. 188-198.
- ²² Історія України. – С. 174-175.

Подіється за авторським машинописом.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАКАРПАТТЯ НАПРИКІНЦІ 30-х рр.

Після поразки національно-визвольних змагань у 1918-1919 рр. державно-правовий статус Закарпаття пройшов своєрідну еволюцію, основними етапами якої були: а) автономія в складі Угорщини згідно з законом № 10 «Руська Крайна» від 26 грудня 1918 р.; б) рішення Всеукраїнських Народних зборів від 21 січня 1919 р. про возз'єднання краю з УНР; в) автономія в складі ЧСР згідно з рішенням Сен-жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 р.

Питання приналежності Підкарпатської Русі до Чехословаччини остаточно врегулював мирний договір в Сен-Жермені. Державно-правовий статус Закарпаття визначався статтями 10-13 названого договору:

карпатських русинів в кордонах, визначених Головними союзними і об'єднаними державами в межах чехословацької держави як адміністративну одиницю, якій буде надано найширше самоуправління, сумісне з цілісністю Чехословацької держави.

Стаття 11: Територія південнокарпатських русинів буде мати сейм самоуправління. Цей сейм буде мати законодавчу владу у справах мовних, шкільних та релігійних, а також в питаннях місцевого самоуправління та у всіх інших питаннях, який буде наділений законами Чехословацької держави. Губернатор русинської території буде призначений президентом Чехословацької республіки і буде відповідальний русинському сейму.

Стаття 12: Чехословацьчина погоджується, щоб службовці на русинській території призначались, по можливості, з-поміж населення цієї території.

Стаття 13: Чехословацьчина гарантує території русинів справедливе представництво в Законодавчих зборах Чехословацької республіки, до яких ця територія буде посылати депутатів, обраних на підставі конституції Чехословацької республіки. Ці депутати, однак, в сеймі Чехословацьчини не будуть мати права голосу в жодних законодавчих питаннях, які віднесені до компетенції русинського сейму.

Уряд Чехословацьчини, виконуючи рішення Сен-Жерменського договору, згідно з основними положеннями ст. 10-13 до Конституції ЧСР, прийнятої 29 лютого 1920 р. (ст. 1 п. 1-9). Ця Конституція юридично закріплювала державно-правове становище Підкарпаття в рамках Чехословацьчини. Необхідно погодитись з міркуваннями Шандора, що «між постановами Сен-Жерменського договору і Конституцією ЧСР в справі автономії є, однак, поважні розходження, як також і помилкова інтерпретація». Так, зокрема, у параграфі 3 Конституції ЧСР констатується, що «на території Підкарпатської Русі є губернатор, іменованій президентом Чехо-Словацької Республіки на внесок уряду і є відповідальний також Сейму Підкарпатської Русі». «Мирний договір, – писав В. Шандор, – ясно постановляє, що губернатор буде іменуватись президентом держави, але зовсім не передбачає, що “на внесок уряду” тобто центральної влади у Празі. З логіки Сен-Жерменського договору випливає, що президент республіки призначає губернатора на пропозицію Сейму Підкарпатської Русі і він є відповідальний перед Сеймом. Призначення губернатора президентом республіки за пропозицією пражського уряду ставить його в повну залежність від влади у Празі, чим віднімаються йому його автономні привілеї. В такому випадку губернатор стає вищим державним урядовцем, якого правлячий уряд може будь-коли замінити іншою особою. Це міняє цілий смисл Мирного договору про “якнайширшу автономію, сумісну з цілісністю держави”». На цьому порушення Сен-Жерменського договору не закінчувалися. 20 квітня 1920 р. цивільну владу в Підкарпатській Русі було передано віце-губернатору, що переконало Г. Желковича у фікції його губернаторської посади і змусило емігрувати в США. Прямий му посаду віце-губернатора посів чех Я. Брейха.

Згідно зі ст. 3 Конституції ЧСР від 29 лютого 1920 р. віце-губернатор спільно з губернатором підписували усі урядові акти. Отже, фактично, в його руках була середжена вся повнота влади на Підкарпатській Русі. Губерніальна рада складалася з губернатора, віце-губернатора, 10 обраних членів і 4 членів, призначених урядом ЧСР за пропозицією губернатора. Генеральна рада розглядала всі питання, які розсудувалися Підкарпатської Русі. Із вищесказаного видно, що «державно-правові акти» (пп. 10-13 договору від 10. X. 1919, генеральний статут, конституція та інші) згадані в словах і «гарантували» автономію для Закарпаття, на ділі ж були законодавчі актами, які замість того, щоб забезпечити автономію краю, тут же обмежували її.

Детально зупинимось на основних положеннях Конституції ЧСР 1920 р. тому, що вона не втрачала свою силу до 22 листопада 1938 р. Навіть після 11 жовтня 1938 р., коли Прага призначила перший автономний уряд А. Бродія, на території краю продовжувала діяти вищезазначена Конституція Чехословаччини. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент змінив Конституцію ЧСР від 29 лютого 1920 р., доповнивши її постановами про федеративний устрій. Тоді ж була прийнята окрема Конституційна грамота Підкарпатської Русі, згідно з якою край вважався федеративною частиною ЧСР. Завдяки прийняттю цього Закону, юридичний статус Закарпаття далеко переходив рамки автономії, визначеної в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій Конституції 1920 р.

Згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р., «членам (його заступникам) Конституційного суду, якого дотепер назначував Президент Республіки на внесок Союму Підкарпатської Русі, назначує Уряд Підкарпатської Русі» (розділ 1, частина 1, артикул 2). Урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі «виконує в усіх справах, що належать до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний Уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального уряду (артикул 3)». Згідно з артикулом 5, «вибори до Союму Підкарпатської Русі будуть переведені до п'яти місяців від оголошення цього закону», а «перше засідання Союму... скличе до місяця по виборах Президент Республіки до міста, що його визначить Уряд Підкарпатської Русі». Конституційна поправка (§1) підкреслювала: «Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. 2. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських Русинів установить закон Союму Підкарпатської Русі». У §2 констатувалося, що «урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі встановить Сойм Підкарпатської Русі». Варто погодитися з М. Болдижаєм, що «вже через кілька днів автономний уряд порушив правові норми конституції», видавши розпорядження від 25 листопада 1938 р. про запровадження на території краю української мови. До цього тільки додамо, що А. Волошин не заборонив паралельне вживання назв і надписів на чеській та словацькій мовах.

Згідно з §4 глави 2 Конституційної грамоти, у компетенції чехословацького парламенту продовжували залишатися відносини з іншими країнами, питання війни та укладення миру, торговельна і тарифна політика, експорт та імпорт, грошова одиниця, обороноздатність держави, транспорт, комунікації, правне унормування господарських і фінансових справ тощо. У §9 глави 2 цього закону зафіксовано, що «1. У всіх справах, не наведених у §4, законодавчу владу на території Підкарпатської Русі виконує Сойм Підкарпатської Русі, вибраний загальним, безпосереднім, тайним голосуванням згідно з принципом пропорційного представництва». Сойм Підкарпатської Русі повинен був встановити устрій краю, але «в рамках правового устрою Чехо-Словацької Республіки». Що стосувалося зміни території краю, то для цього потрібна була згода 2/3 більшості Союму. 22 листопада 1938 р. по пражському радіо виступив міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай, який високо оцінив новий Конституційний Закон. «Закінчилася наша боротьба за волю народу, – говорив він. – Моя радість випливає з двох причин: 1) серед найбухливіших подій ми як національна одиниця захоронили себе живими; 2) починаємо нове господарське життя, тому що Підкарпаття, підкарпатський народ має ухвалено свою конституцію... Наша країна стала державою, наш народ став державним народом... Закони для нашого краю, після нашої конституції, буде ухвалювати наш Сойм. Спільні у цілій федерації є: міністерство заграничних справ, міністерство народної оборони, однак із своєю місцевою командою, та

що торкається нашого громадянства, всі скарги будуть полагоджуватися окремих сенатами, що будуть зложені із наших людей. Наша конституція стала законом.

Автономний уряд Карпатської України, який після рішень Віденського арбітражу перемістився до Хусту, складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій. Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Міністерство юстиції очолював А. Дугка, шкільництва – А. Штефан, комунікацій – Ю. Ревай (паралельно виконував обов'язки міністра внутрішніх справ). Останнє відомство мало вісім ресортів: господарство, залізнична пошта, телефон, телеграф, охорона здоров'я, торгівля і промисли, громадські роботи, соціальна опіка. Особистими секретарями А. Волошина були призначені С. Росоха та І. Рогач. У грудні 1938 р. секретарем прем'єр-міністра з політичних питань став С. Ключурак, начальником департаменту персоналом надкомісар М. Давидюк, начальником відділу пропаганди В. Комаринський, начальником департаменту законодавства і застережних справ М. Кочерган, директором фінансів С. Сфрема.

14 листопада 1938 р., тобто ще до прийняття Конституційного Закону від 21 листопада, рішенням Президії Ради міністрів Підкарпатської Русі була створена служба безпеки, яка підпорядковувалася виключно голові уряду. 15 листопада Президія Поліційної дирекції звернулася до А. Волошина з приводу створення в Хусті Управління поліції. Прем'єр-міністр згоду дав, однак дещо обмежив її компетенцію, звівши діяльність поліції до «служби розвідної, заділення поодиноких ресортів та інші праці, зв'язані з відкриттям уряду». Начальником поліції був призначено надпоручника Ю. Білея. Серед завдань, які покладалися на поліцію, були: 1) забезпечити публічний спокій строгим доглядом над особами, порожніми державі; 2) охорона публічного й приватного майна та публічної моральності нереслідуючим всякого роду злочинних елементів; 3) щодо зовнішнього вигляду міста, боротьба проти бруду та інших безпорядків на вулицях і прилюдних місцях за згодою з іншими відповідними чинниками». Начальник поліції Ю. Білей наказав «надати містові український характер... і до 15 грудня 1938 р. всі виїски та надписи в Хусті заготовити в українській мові».

Автономний уряд А. Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України. Це питання висунулося на перший план після рішень арбітражної комісії у Відні. 9 листопада 1938 р. Верховний суд ЧСР почав працювати в Левочі, а Крайовий суд і Державна прокуратура перебралися з Ужгорода до Великого Березного. 9 грудня 1938 р. Президія Верховного суду в Левочі прийняла розпорядження №21. 290-3/38, в якому вказувалось:

«1) Після §1-го Постійної Комісії з 2 жовтня 1938 р., ч. 226 36. з. і р. заряджую для полагодження судової агенди про залишки судових округів, яких осідок виставляється на землях, відступлених Мадярщині, на час, поки не дойде до повної реорганізації судів, слідує такі окружні суди:

- Окружний суд у Великому Березному.
- Окружний суд в Нижніх Верецьких.
- Окружний суд в Іршаві.

2) Після §2 цитованого розпорядження Постійної Комісії заряджую для окружних судів, підпорядкованих краєвим судам, осідок яких лежить на землях, забраних мадярами, слідує такі краєві суди:

а) Краєвий суд в Великому Березному для окружного суду в Великому Березному і для окружного суду в Нижніх Верецьких для округу крайового суду в Ужгороді.

... з окружні суду в Хусті для окружного суду в Іршаві і окружного суду в Севлюші з округів краєвого суду в Берегові».

Реорганізація всієї судової системи повинна була завершитися до 1 січня 1939 р. Газета «Нова свобода» повідомила: «В Хусті буде... вищій суд і вища державна прокуратура. В Карпатській Україні будуть два краєві суди, в Хусті й Великому Березному. Окружних судів буде 10, а саме: у Великому Березному, Середнім (по-що в Анггаловцях), Сваляві, Нижніх Верецьких, Іршаві, Севлюші, Хусті, Воловім, Точеві й Рахові. На ведучих містах будуть українці, тільки в тих випадках, коли не буде кваліфікованих людей, будуть колишні чужинці. Рівночасно з цією новою організацією судівництва будуть зліквідовані суди приляглих».

16 січня 1939 р. автономний уряд А. Волошина видав чотири розпорядження щодо організації в краї судової справи. Вони стосувалися процедури судочинства, створення Вищого суду і Державної прокуратури, «Про становлення осідків і обласні судів та урядів публічної обвини» та нормативний акт, пов'язаний із виконанням у краї «Закону про охорону республіки». 21 лютого 1939 р. А. Волошин видав останнє розпорядження уряду щодо судівництва, згідно з яким деякі села з одного судового округу включалися до іншого. Про судівництво Карпатської України юрист М. Брацайко писав: «Судівництво наше має бути перейняте відданістю та посвятою для судових справ. Воно має мати перед очима стару римську заповідь: справедливість є основою (фундаментом) держави. Ми мусимо стреміти до того, щоб цей фундамент був сильний, непохитний мов скала гранітова. Так має і так мусить бути». На 12 лютого 1939 р. були призначені вибори до Союму Карпатської України. Про це повідомило Міністерство внутрішніх справ Карпатської України 12 січня 1939 р. В оголошенні МВС вказувалось, що «вибори відбудуться на основі часті I і III закона ч. 330-1920 36. з і р. по тексту закона ч. 126-927 36. з і р. Виборчі списки будуть, починаючи днем 19 січня 1939 року, впродовж 8 (восьми) днів приложені у всіх громадських урядах до прилюдного наглядання. Листа кандидатів має бути... подана партіями в двох примірниках найпізніше 21 дня перед днем виборів т. є. в неділю 22-го січня 1939 до 12 години в полудне предсідникові «краєвої виборчої комісії в Хусті». Деякі історики в такому рішенні уряду вбачають грубі порушення: «з юридичної точки зору, це не вписувалось ні в які міжнародно-правові норми процедури виборів». Однак оголошення про вибори було опубліковано не 22 січня, а 12 січня 1939 р., тобто за десять днів до початку виборів. Отже, правопорушень з боку уряду не було. Інша справа, вибори проходили на безальтернативній основі, що свідчило про відхід уряду А. Волошина від демократії. 16 січня 1939 р. було іменовано голову Краєвої виборчої комісії П. Калинюка та його заступника М. Лацанича. Вибори закінчилися повною перемогою представників українського напряму, об'єднаних в УНО, що дало право уряду Карпатської України скликати Соїм – перший український парламент в історії краю.

У зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки і фактичним розпадом Чехословаччини, А. Волошин 14 березня 1939 р. проголосив незалежність Карпатської України, яку наступного дня ратифікував Соїм. До остаточного рішення Соїму Карпатської України владу незалежної держави представляли: прем'єр-міністр А. Волошин, Ю. Ревай (закордонні справи), Ю. Перевузік (внутрішні справи), С. Клочурак (господарство), Ю. Брацайко (фінанси і комунікація), М. Долинай (здоров'я і соціальна опіка). 15 березня 1939 р. розпочав роботу Соїм Карпатської України. Головою було обрано А. Штефана, заступниками голови – Ф. Ревая і П. Росоху, секретарем М. Кочергана.

Соїм Карпатської України прийняв Конституційний Закон 4.1:

§2. Назва держави є: Карпатська Україна.

§3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Союмом Карпатської України, на чолі.

§4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній красивий герб, який віді у ліній червонім півполі і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на верхньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому закону.

§7. Державний гимн Карпатської України є: "Ще не вмерла Україна...".

§8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття.

Після прийняття цього закону Сойм Карпатської України 22 голосами обрав А. Волошина президентом Карпатської України, який після складення присяги іменами новий уряд у складі: прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Ю. Ревай, міністр внутрішніх справ Ю. Перевузок, міністр господарства і оборони С. Ключурак, міністр фінансів та комунікацій Ю. Брацайко, міністр здоров'я і соціальної опіки М. Дольний, міністр освіти й релігійних справ А. Штефан. Після прийняття цих актів Сойм відстрочив своє засідання.

Рішення Союму в черговий раз змінили державно-правовий статус Карпатської України. З цього часу, хоча в деякій мірі символічно, Карпатська Україна перестала бути складовою частиною федеративної Чехословаччини і стала незалежною державою. «Проголошення повної незалежності Карпатської України» зробив представник уряду А. Волошина в Празі В. Шандор, – було важливим державно-політичним актом, хоч не мало міжнародного визнання, бо на це не було часу. Воно було найвищим проявом волі населення, згідно з правом на самовизначення, яке належить українському народові так, як і панівним державотворчим народам. Це стосується всіх українських земель і всього українського народу. У цих історичних умовах поодинокі території України були довгими віками відокремлені від себе і від свого матірнього центру Києва. Всупереч тому Всенародні Збори в Хусті в 1919 р., подібно як і парламент Західноукраїнської Народної Республіки в 1919 р., Національні Ради Буковини й Бесарабії в 1918-1919 рр. в своїх політичних рішеннях декларували свою соборно-державну єдність з центральною Україною. Такі прояви державності українців на всіх землях України демонструють сильний міжнародно-правовий аргумент і силу державно-визвольної боротьби.

Таким чином, наприкінці 30-х років державно-правовий статус Карпатської України пройшов своєрідну еволюцію. До прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 р. про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців на території краю діяв Конституція ЧСР від 29 лютого 1920 р., в основі якої знаходились рішення Сену Женеви та Трипільського мирного договору. З проголошенням 14 березня 1939 р. незалежності та 15 березня ратифікації цього рішення Союмом, Карпатська Україна перестала бути суб'єктом федерації, перетворившись у незалежну державу.

Подіється за публікацією: Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 1-3 червня 2000 року. – Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2000. – 304 с. – С. 106-114. Стаття написана у співавторстві з д. і. н., проф. УжДУ М. М. Вегешем.